सदर स्वैर अनुवाद मावची भाषा बोलणाऱ्या
आदिवासींच्या सहाय्यतेसाठी प्रकाशित करण्यात येत आहे.
अधिकृत अधिनियम व नियम शासनाद्वारे प्रकाशित
इंग्रजी / हिंदी /मराठी राजपत्राप्रमाणे राहतील.

अनुसूचित जमाती एन बिजा परंपरागत जंगलवासी (वनहक्क मान्यता) अधिनियम २००६

जंगलामे विढ्यानपिढ्या वास्तव्य ऐरी पेन ज्या-च्या हक्कां नोंद ओई शके नाय. ओहडा डोगामे रोनारे अनुसूचित जमातीं एन बिजा परंपरागत जंगलवासींच्या वनांवय हक्क व वहिवाटीला मान्यता देयना एन ते त्यादोपे विहित कोराहाटी आण ओहडा प्रकारा मान्यता देयना व विहीत कोयना वनजमिनी संदर्भातील हक्कांच्या नोंदी कोयनाहाटी ते मान्य कोअनाहाटी आवश्यक पुरावा स्वरुपा रुपरेषा पुरवाहाटी विधेयक.

ज्या अर्थी, डोंगामे येणारे अनुसूचित जमातीं एन बिजा परंपरागत जंगलवासींच्या मान्यता प्राप्त हक्काके डोगाहा शाश्वत वापर, जैवविविध तेचे जतन आणि पर्यावरणीय संतुलन राखणा याहाटीच जबाब. दाऱ्या एन हक्कांचा समावेश हेय. आण त्यायोगे वनात रोणारे अनुसूचित जमातींच्या एन बिजा परंपरागत जंगलनिवासींच्या उपजिल्हाविका व अन्न सुरक्षेची निश्चिती कोयना वनसंवर्धन कोनारे यंत्रणाही मजबुत हेय.

आणि ज्या अर्थी, वनांमे पर्यावरणीय व्यवस्थांचे अस्तित्व टिकाडणाहाटी व त्यांच्या शाख्रवतेहाटी ज्या, वनात रोनारे अनुसूचित जमाती व अन्य परंपरागत जंगलनिवासी अंगभूत हैय. त्यांच्या वडिलोपार्जित जमिनी वरे व त्यांच्या वसतीस्थानांवरील व हक्कांना वसाहत काळात तसेच स्वतंत्र भारतात शासकीय वनांचे एकत्रीकरण कोयणारे पुरेशी मान्यता नाय देनलामूळे त्याहावय ऐतिहासिक अन्याय झायलो हैय.

आणि ज्या अर्थी, वनांत रोणारे शासकीय विकासकामांच्या हस्तक्षेपामूळे ज्याहांले आपे निवास्थान इतरत्र झालुपणे भाग पडेहे ओहडा अनुसूचित जमातींच्या व अन्य परंपरागत जंगल निवासींच्या वनांमे प्रवेशाच्या व उपभोगाच्या दीर्घकालीन असुरक्षिततेवर उपाययोजना कोयना आवश्यक ओयहा हैय.

भारतीय गणराज्याच्या सत्तावन्नाच्या वर्षी हे विधेयक लोकसभेने आगाडी प्रमाणे पारीत कोयंना.

प्रकरण १ प्रस्तावना

१. संक्षिप्त नाव व प्रारंभ

१. या अधिनियमाला अनुसूचित जमाती एन बिबजा पंरपरागत जंगलवासी वन हक्क मान्यता विधेयक २००६ एहकोय आखना यी.

२. तो, जम्मू एन काश्मीर राज्यव्यतिरिक्त पुरा भारतामो लागू हेय.

३. तो, केंद्र सरकार, शासकीय राजपत्रातील अधिसूचनेव्दारे जी तारीख नेमिली त्या तारखेल अमलात यी.

२. व्याख्या

अ) सामुदायिक जंगल संसाधन म्हणजे गावा परंपरागत हद्दीमाने परंपरागत सामायिक जंगल जमीन किंवा धनगर जमातीं बाबतीमें त्या हंगामी गुरचारणा वापूरता ऐरी भूप्रदेश, ज्याम समाजाचा परंपरागत अधिकार ऐरी राखीव वने, सरंक्षित वने आणि अभयारण्ये व राष्ट्रीय उद्याने यांसारख्या संरक्षित क्षेत्राच्या समावेश हेय.

ब) कलम ४ च्या पोटकलम (१) व (२) मधून उद्‌भवणाऱ्या प्रक्रियेच्या आवश्यकतेहाटी क्षेत्रे ठरवना.

कायदा व न्याय मंत्रालय नवी दिल्ली २ जाने २००७/दौष१२, १९२८ (शके) उपरोक्त कायद्यास २९ डिसेंबर २००६ रोजी राष्ट्रपतींची मंजुरी मिळाली.

आणीबाणीग्रस्त वन्यजिवांचे वसतीस्थान म्हणजे सरकाराय होपला स्थानिक तज्ज्ञ एन आदिवासी कामकाज मंत्रलयाचा एक प्रतिनिधी याहां समावेश कोअला तज्ज्ञां समिती विचारपुसकोईन खुल्या प्रक्रियेनंतर केंद्र सरकारच्या पर्यावरण एन वनमंत्रालयाने निश्चित कोयनं जाहीर कोयही राष्ट्रीय उद्याने व अभयारण्यांतील ओहउी क्षेत्रे, ज्यामे शास्त्रीय व वस्तूनिष्ठ निकषांवर प्रत्येक उदाहरणात हे स्पष्टपणे निश्चित झायलां हैय की, ही क्षेत्रे वन्यजीव संवर्धनाहाटी हस्तक्षेप विरहीत भवना गरजेचे हैय.

क) जंगलाम रोणारे अनुसूचित जमाती म्हणजे अनुसूचित जमाती माने ओहेड सदस्य किंवा गोट जे प्रामुख्याने जंगलामे रोणारे आण वनजमिनीवोय आपे खऱ्याखुऱ्या निर्वाहाच्या गोरजेहाटी अवलंबून हेय. यात अनुसूचित धनगर जमातींचा समावेश हेय.

ड) वन जमीन म्हणजे वनक्षेत्रात ऐरी ती कोहीबी वर्णनाची जमीन आणि त्यात अवर्गीकृत वन, वसीमांकित वने, अस्तित्वात ऐरी डिंदा गृहीत वने, संरक्षीत वने, आरक्षित वने राष्ट्रीय उद्याने व अभयारण्ये यांचा समावेश हैय.

इ) वनांवरे हक्क म्हणजे कलम ३ मध्ये उल्लेखलेले वनांवरे हक्क.

फ) वन ग्रामे म्हणजे कोहांबी राज्य शासनाच्या वनखात्याने वनक्षेत्राच्या माजेमे वनी करणाच्या कामाहाटी वसवलेल्या किंवा वनाच्या आरक्षणाच्या प्रक्रियेत ज्या गावाचे वनगावात रुपांतर हैय ओहडी गावे, वन जमाबंदी गावे, टाँग्या इत्यादी कोहांबी नावाने संबोधली जाणारी नावे आणि शासनाने परवानगी देनेही लागवडी व इतर वापराच्या जमिनींचा समावेश हैय.

ग) ग्रामसंभा म्हणजे गावामेने आपे डाये ग्रामस्थांची, भेयेहे पूर्ण अबाधित सहभाग ऐरी गावसभा आणि ज्या राज्यान पंचायती नाय ता पाडा, टोला व इतर पारंपारिक गावसंत्या आणि निर्वाचित गाव समित्या.

४) वनतीस्थान मध्ये आदिम आदिवासी जमाती शेतीपोयलां समाज आणि इतर जंगलवासी अनुसूचित जमातींची रुढ आणि राखीव व संरक्षित वनांमे वसतीस्थाने ऐरी त्या क्षेत्राचा समावेश हैय.

i) गौण वनोपज म्हणजे इमारती लाकडांव्यतिरिक्त आखे वनस्पतिजन्य वनोपज ज्यात बांबू, झाडांचे बुंधे, फुलोरा, वेतटसर, कोष, मेण लाख, तेंदूपत्रा, औषधी वनस्पती, मुळे, कंद यासारखी बीजा उत्पादने याहां समावो हैय.

j) नेडल एजन्सी म्हणजे कलम १११ मे निश्चित कोयना नोडला एजन्सी.

k) जाहीरनामा म्हणजे सरकारी राजपत्रात प्रसिध्द कोयना जाहीरनामा.

l) विहित म्हणजे या अधिनियमाअंतर्गत ठरवून देयनां नियमानुसार.

m) अनुसूचित क्षेत्र म्हणजे संविधानाच्या कलम २४४ पो. क. (१) मध्ये नमूद कोयना कोहाबी अनूसूचित क्षेत्र.

n) विरंजीवी वापराचा अर्थ जैव विविधता अधिनियम २००२ च्या कलम (२) मधील पोटवाक्य (०) मधील अर्धाप्रमाणे ऐरी.

o) अन्य परंपरागत जंगलवासी म्हणजे असे सदस्य किंवा गट जे १३ डिसेंबर २००५ पोयला किमान तीन विद्या प्रामुख्याने जंगलामे हैय. व जे वन किंवा वनजमिनींवर आपे खऱ्याखुऱ्या निर्वाहाच्या गरजांहाटी अवलंबून हैय.

स्पष्टीकरण :- या पोटकलमाहाटी पिढीया अर्थ २५ वोराहा कालावधी हेय.

P) गाव म्हणजे,

१. स्वशासन कायदा १९९६ माने पोटकलम (b) माने संदर्भ ओअला गाव किंवा

२. अनुसूचित क्षेत्रांव्यतिरिक्त पंचायती संदर्भातील कोहांबी राज्या कायदाम गांव म्हणून संबोधलेले क्षेत्र किंवा,

३. वनगावे, जुनी वोहती किंवा वसतीस्थाने आण सर्वेक्षण नाय जायले गावे 'गाव' म्हणून जाहीर जायला ऐरी अगर नाय किंवा

४. ज्या राज्याने पंचायती नाय ताअ कोहांबी नावाले वोळखाय जाहे परंपरागत गाव.

Q) वन्यजीव म्हणजे वन्यजीव (संरक्षण) अधिनियम १९७२ च्या अनुसूची १ ते ४ मे नमूद कोअलां आण निसर्गात रानटी सापूडणारे जनावराहा कोहींबी जात.

प्रकरण २ वन हक्क

R) डोगामे रोणारे अनुसूचित जमातीचे व अन्य परंपरागत जगलवासींचे वन हक्क

१. या अधिनियमाच्या हेतूहाटी वनात रोणारे अनुसूचित जमातींचे आणि अन्य परंपरागत जंगलवासींचे आख्रा जंगल जमिनीवय वन हक्क आगाडीप्रमाणे ऐरी हे हक्क व्यक्तीगत किंवा सामुहिक किंवा बेनी प्रकाराच्या भोगवटया हाटी रोनारा.

a) डोगामे रोणारे अनुसूचित जमातीच्या किंवा बिज परंपरागत जंगलवासीच्या योक किंवा पाकूर सदस्याहा त्याहा रोयनाहाटी किंवा उदरनिर्वाहाहाटी कोईख्रा त्याहा वैयक्तिक किंवा सामुदायिक वहिवाटीनीचे वनजमीन धारन कोअना आण त्यावय रोयणा हक्क.

b) कोहांबी नावाले आखला जाणारे निस्तारसारखे आणि जुन्या राजेरजबोड, जमिनदारी किंवा इतर कारभारात

c) गावांच्या हद्दीमधील किंवा बाहेरील (बारेने) परंपरेने गोळा कोयना रोय गौण वनोपजावरील मालकीचा ते गोळा कोअना, वापुरणा आण त्याहां विल्हेवाट लावणा हक्क.

d) मासे आणि पाअंयामाने इतर जीव मिळवणा एन वापुरणा, भरटया किंवा धनगर जमातीं ढोंगरे चारणा (स्थिर किंवा फिरते बेनी) आण पारंपारिक हंगामी संसाधने मिळवणा एन वापुरणा यांसारख्रे अन्य सामुदायिक हक्क.

e) आदिम जमाती एन वोगार ख्रुलो समूह यांचा वस्ती कोयना हक्क.

f) जिथे दावे विवादास्पद जमिनीमे किंवा जमिनीवय हक्क.

g) कोहांबी स्थानिक प्रधिकारी संस्थेने किंवा कोहांबी राज्य शासनाने वन जमिनीवने देनला पट्टे, लीज किंवा ग्रँट स्वाभित्वात बदलणा हक्क.

h) वनग्रामांचे, जुन्या वोहती सर्वेक्षण नाय ओला गावां एन नोंदवला जाहिर कोअला ऐरी किंवा नाय ओहडा वनांमधील गावांचे निवाडे कोअना महसुली गावांते रुपांतर कोअना हक्क.

i) ज्या वनामेने सामुदायिक संसाधनांचे ते परंपरेने दीर्घकालीन उपयोगाहाटी संरक्षण व संवर्धन कोअना येनलां हेय. ओहडा कोहांबी संसाधनांचे संरक्षण कोअना, ते पुनर्निवित कोअनां किंवा संवर्धन किंवा व्यवस्थापन कोअना हक्क.

j) कोहांबी राज्या कायदे किंवा स्वातत्र जिल्हा विभागीय परिषदां कायदे या अन्वये मान्यता मिळही किंवा कोहांबी राज्यांच्या परंपरागत प्रथेमुसारख्या कायद्याकोय त्या आदिवासींचे हक्क म्हणून मान्य कोअनां हक्क.

k) जैवविविधता उपलब्धतेचा हक्क एन जैवविविधता आण सांस्कृतिक विविधता याहा संदर्भामे बौधिक संपदेचा आणि पारंपारिक ज्ञाना सामुदायिक हक्क.

l) उचे L पासून K पर्यंत नमूद कोयना हक्कात समाविष्ट नाय परंतु वनात रोणारे अनुसूचित जमाती किंवा अन्य परंपरागत जंगलवासी पारंपारिकरित्या उपभोगत ऐरी इतर कोहंबी हक्क मात्र त्यान कोहांबी जाती वन्य जनावरांची शिकार कोअना किंवा त्याहाले दोअना किंवा त्यांच्या शरीराचा कोहबी भाग काढणा या हक्कांचा समावेश कोअना रोनारो नाय.

m) ज्या अनुसूचित जामाती व बेजे परंपरागत जंगलनिवासींना १३ डिसेंबर २००५ पोयलां कोहाबी प्रकारा वनजमिनींवोने कोहाबी कायदेशीर पुनर्वसनाचा अधिकार मिळाल्याशिवाय बेकायदेशीरपणे हुसकावून लावला हेय किंवा विस्थापित कोअला हेय, ओहडाज हेय त्याच जागी in situ पुनर्वसनाचा अधिकार ज्यात पर्यायी जमीन मिळणाहक्क समावेश हैय.

२. वनसंवर्धन कायदा १९८० मे काहीही अंतभूर्त ऐरी तरी शासकीय व्यवस्थापनानीचे ऐरी निम्नलिखित सुविधांहाटी ज्यामे प्रत्येक हेक्टरपासे पंच्याहत्तरपेक्षा ढीगा झाडे तोडना पोडी नाय ओहडा वनजमिनींचे रुपांतर कोयना तरतूद केंद्र सरकार कोरी १) शाळा, २) दवाखाना किंवा हॉस्पिटल, ३) अंगणवाडया अन्य गौण जलाशये, ४) विद्युत आणि दूरसंचार लाइन्स, ६) तलाव व अन्य गौण जलाशये, ७) पिण्याच्या पाण्याचा पुरवठा आणि नळयोजना, ८) पाणी व पावसाचे पाणी (पावसाळा पाय) साठवण्याच्या रचना, ९) लघ बाटबंधारे, १०) अपांरपारिक ऊर्जा स्त्रोत, ११) कौशल्य विकास व धंदे शिक्षण केंद्रे, १२) रस्ते आणि, १३) समाज मंदिरे वनजमिनीचे असे रुपांतर कोयना केवळ नीचे अटींवर परवानगी देयना हेय.

१. या पोट कलमान नमुद केलेल्या (कोअना) बाबींहाटी रुपांतर कोअना येनांही वनजमिनींचे क्षेत्र प्रत्येक प्रकरणात एक हेक्टर पेक्षा वोसा ऐरी.

२. अशा विकास प्रकल्पांना या अटीवर परवानगी दी जाय की त्यांची शिफारस ग्रामसभेने केली असली.

प्रकरण ३

वन हक्कांची, पुनस्थापना व ते सुपूर्द कोअना आण अन्य बाबी.

डोगामे रोणारे अनुसूचित जमाती एन बिजा परंपरागत जंगल वासींच्या वन हक्कांला मान्यता देणे एन ती कोअना

१. आमी अस्तित्वात ऐरी ओहडा कोहांबी कायदामे कायबी अंतर्भूत ऐरी तरी आण या अधिनियमाच्या अधीन केंद्रशासन याव्दारे एया लोकांहा हक्क मान्य कोईन सुपूर्द कोअला ना हैय.

a) ज्या राज्यात किंवा राज्यातील क्षेत्रात त्या अनुसूचित जमाती म्हणून जाहीर कोअला हेय ओहडा डोगामे रोणारे अनुसूचित जमातींना कलम ३ मधील उल्लेख्र कोअला आख्रे वन हक्क.

b) अन्य परंपरागत जंगलवासींना कलम ३ मध्ये उल्लेख्र कोअला वन हक्क.

२. वन्यजीव संवर्धनाकरिता हस्तेक्षेप विरहीत क्षेत्र निर्माण कोराहाटी आणीबाणीग्रस्त वन्यजिवांचे वीहतास्थान ऐरी भोरजंगल एन राष्ट्रीय उद्यान या अधिनियमा अंतर्गत मान्यता देयना वन हक्कांमाय कलांतराकीय सुधारणा कोअना यी परंतु याहाटी निचे आख्रे अटींची पूर्तता कोयांशिवाय कोहांबी वन हक्कधारकां पुन स्थापना किंवा त्या हक्कांवोटा परिणाम कोयना भी येणारा नाय.

a) विचाराधीन आख्रे क्षेत्रामाय कलम ६ माय नमूद कोअना हक्क मान्यते आण सुपूर्द कोअना प्रक्रिया पूरा कोअता येणारा हेय.

b) वन्यजीव (संरक्षण) कायदा १९७२ ख्रालील अधिकारां वापर कोईने राज्यशासना संबंधित यंत्रणेने ई प्रस्थापित कोअना हेय का, त्या क्षेत्रतील जंगलीजीवामाने एन त्याहा रोयना अस्तित्वा धोको उत्पन्न कोयनाहाटी आणि भरुन न येणारे.

नुकसान कोयनाहाटी वन हक्क धारकांची उपस्थिती किंवा कृती पुरेशी हेय.

c) राहअस्तित्वासारख्या अन्य योग्य पर्याय उपलब्ध नसल्याचा निष्कर्ष राज्य शासनाय काढलो हेय.

d) केंद्र शासनाच्या सुसंगन कायदा एन धोरणानुसार ओहडा बाधित माअहाल वन समुदायाल आवश्यकतांची पूर्तता कोणारे आण बाधितांना सुरक्षित जीवनाहाटी पुरविणारे, पुनर्स्वापन कोणारे किंवा पर्यायी पॅकेज तियार कोअवाम येहे एन त्याहा माहीती संबंधितांना देयना हेय.

e) प्रस्तावित पुनस्थापना आण पॅकेज बद्दल संबंधित क्षेत्रामाने ग्रामसभेल पुरी मालुमत कोअना ग्रामसभे मुक्त लेखी संमती लेवली हेय.

f) आश्वसित पॅकेज प्रमाणे पुनर्स्थापनेच्या ठिकाणी जमिनी उपलब्ध कोईन देयना एन सोयी सुविधा पुरी कोअया शिवाय कोहांबी पुनस्थापना कोरामयेणारी नाय.

वन्यजीव संवर्धनाहाटी वन हक्कधारकांना ज्या आणीबाणीग्रस्त वन्यजीव वोहतीउठाडीन बिजेकाणी बोहाडना ते क्षेत्र कालांतराकोय राज्य अथवा केंद्र शासनाहाने किंवा अन्य कोहापाने रुपांतरीत कोई जाय नाय.

३. संबंधित वनात रोणारे अनुसूचित जमाती एन बिजा परंपरागत जंगलवासींचा वनजमिनीवरी ताबा १३ डिसेंबर २००५ पोयला ओरा जोजे. या अटीवर कोहाबी राज्यातील किंवा केंद्रशासित प्रदेशातील डोगामे रोणारे अनुसूचित जमाती एन बिजा परंपरागत जंगलवासींही वनजमिनी एन त्याहां वोहली याबाबतचे वन हक्क या कायद्यानीचे मान्य व सुपूर्द कोअला जाय.

४. पोट कलम (१) मे देनला हक्क वारसा परंपरेले सोडीने इतर कोहांबी मार्गाने हस्तांतरित कोअता येणारा नाय. वोराडजायला माअहा बाबतीम या हक्क पती-पत्नीच्या (ये-माटया) संयुक्त नावे एन योखला कुटुंब प्रमुख्या बाबतीमे त्याज नावे नोंदला जाय भेट वारसांच्या अनुपस्थितीत त्यांहा वारसा अधिकार पोहीनेच जातुला माहापे जाय.

५. अन्य तरतूद कोयाशिवाय डोगामे रोणारे अनुसूचित जामती किंवा बिजा परंपरागत जंगलवासींचा कोहांबी माहाले त्याहा वन हक्क मान्य कोईन ते तपासण्याची प्रक्रिया पुरा झायाशिवाय त्याहा वहिवाटी नीचे वनजमिनी वरुन हुसकावले किंवा काडी टाकाय नाय.

६. जिथे पोटकलम (१) नीचे मान्यता देयना व सुपूर्द कोअला वनांवरल हक्क कलम ३ पोटकलम १ च्या (२) मध्ये नमूद कोअला जमिनीसंबंधी ऐरी ता ओहडी जमीन हा कायदा अमलात येयणा तारखेला कादाबी माहुँ किंवा कुटुंबाच्या किंवा समूहाच्या वहिवाटीत ऐरी आणि त्यावेरेने हक्क प्रत्यक्ष वहिवाअीच्या क्षेत्रापुरता ऐरी. परंतु कोहांबी परिस्थितीत हे क्षेत्र ४ हेक्टर फोअता ढीगा येणारा नाय.

७. वन हक्क मान्य कोअना आण ते सुपूर्द कोअना या प्रक्रियेवर देखरेख थवनाहाटी, त्याचप्रमाणे नोडल एजन्सी कडून नागीतले गोयादां माहितीचे कागदपत्र व अहवाल सादर कोयनाहाटी राज्य शासन एका राज्यस्तरीय देखरेख समितीची रचना कोयना.

८. उपविभागस्तरीय समिती, जिल्हास्तरीय समिती आणि राज्यसारीच समितीवय प्रत्येकी राज्य सरकारच्या महसूल, वन व आदिवासी कामकाज खाल्याने अधिकारी आणि त्या-त्या स्तरावय पंचायत राज्य संस्थानी योग्य त्या स्तरावर नेमलेले ती सदस्य रोय. त्यापैकी बेन सदस्य अनुसूचित जमाती पैकी ऐरी व किमान बोक बाय सदस्य रोय.

९. उपविभागास्तरीय समिती, जिल्हास्तरीय समिती आणि राज्य स्तरीय देखरेख समिती यांची रचना, कामे आण ई कामे पार पाडणाहाटी त्यांनी अनुसरख्याची कार्यपध्दती ही नेमून दिल्याप्रमाणे ऐरी.

प्रकरण ५ अपराध व दंड

१. प्राधिकारणांच्या किंवा समित्यांच्या सदस्थांनी किंवा अधिकाऱ्यांनी कायद्यानीचे कोअला अपराध

जोवे कोहांबी प्राधिकरण किंवा समिती किंवा अधिकारी किंवा प्राधिकरणाचा सदस्य वा कायद्याच्या कोहांबी तरतुदीच्या किंवा त्यानीचे कोहांबी नियमांच्याविरुध्द वर्तन कोअ हे त्याला या कायद्यानीचे गुन्हेगार गृहीत दोअना हेय. आण त्याहां विरुध्द कारवाई व १ हजार रुपयेपर्यंत दंडास तो पाय ठरी.

पेन जर ओहडा प्राधिकरणाचा अथवा समितीचा सदस्य किंवा खत्याचा प्रमुख किंवा इतर कोदाबी माअहू ई सिध्द कोय शकी की गुन्हा त्याआ माहितीशिवाय जायलो हेय किंवा गुन्हा टाळाहाटी त्याय पुरी काळजी लेदली हेय तर त्या माहां, उपरोक्त कलमामाने कोहांबी लागू नाय ओरी.

२. अपराधींची दखल

ग्रामसभेच्या एखाद्या ठरावसंदर्भात वनांत रोणारे अनुसूचित जमातींनी किंवा कोहांबी वरिष्ठ प्राधिकाऱ्या विरुध्द ठरावाव्दारे ग्रामसभेने, राज्यस्तरीय देखरेख समितीला ६० दिहांपेक्षा कमी नाय ओहडा कालावधीची नोटीस देनली हैय व राज्यस्तरीय देखरेख समितीने ओहडा प्राधिकाऱ्याविरुध्द कारवाई कोयली नाय ओहडा प्रधिकाऱ्या विरुध्द कारवाई कोयली नाय ओहडा परिस्थितीशिवाय कोहांबी न्यायालय या कायद्याच्या कलम ७ नीचे गुन्हयाची दखल लेणारे नाय.

प्रकरण ६ संकीर्ण बाबी

३. प्राधीकरणाचे सदस्य सार्वजनिक सेवक असणे.

चौथ्या प्रकरणामध्ये उल्लेखलेल्या प्राधिकरणाचा प्रत्येक सदस्य आणि या कायद्यानुसार अधिकार दा येणाऱ्हॉ कोहांबी अधिकारी भारतीय दंड संमितेच्या कलम २१ नुसार सार्वजनिक सेवक मानी जाय.

४. सदभावनेने केलेल्या कृतीला संरक्षण

१. कोहांबी अधिकाऱ्याने किंवा केंद्र वा राज्य सरकारच्या कोहांबी कर्मचाऱ्याने या कायद्यानुसार सद्‌भावनेने कोअला किंवा कोअना ठरवला कोहांबी कृतीकरता त्यायेवर दावा, फिर्याद अथवा कायदेशीर प्रक्रिया चालवता येणारा नाय.

२. या कायद्यान्वये सद्‌भावनेने कोअला किंवा कोराहाठी ठरवलां कोहांबी कृतीमूळे झायला किकला ओअणारा नुकसानीहाटी राज्य ना केंद्र सरकार अथवा त्याहां कोहांबी अधिकारी किंवा कर्मचाऱ्यावर दावा, फिर्याद किंवा कायदेशीर प्रक्रिया चालवता येणारा नाय.

३. चौथ्या प्रकरणामध्ये उल्लेखलेल्या कोहांबी प्राधिकरणांच्या अध्यक्ष, सदस्य, सचिव, अधिकारी वा बिजा कर्मचारी यांनी या कायद्यानुसार सद्‌भावनेने केलेल्या कोहांबी प्राधिकरणांच्या अध्यक्ष, सदस्य, सचिव, अधिकारी वा अन्य कर्मचारी यांनी या कायद्यानुसार सद्‌भावनेने केलेल्या कोहांबी हत्याहाटी त्यांवय दावा अथवा कायदेशीर प्रक्रिया चालवता नाय यी.

५. नोडल एजन्सी

या कायद्यानीचे तरतुदीच्या अंमलबजावणीकीय केंद्र सरकारने आदिवासी कामकाज मंत्रालय किंवा केंद्र सरकारने त्याहां वतीने नेमला अधिकारी वा प्राधिकरण हे नोडल एजन्सी म्हणून काय ऐरी.

६. केंद्र सरकारच्या निर्देश देण्याचा अधिकार

चौथ्या प्रकरणात उल्लेख केलेले प्रत्येक प्राधिकारण, जे या कायद्यांतर्गत आपे कर्तव्य बजावते वा अधिकारांचा अंमल करते, ते केंद्र सरकारने देनला सर्वसाधारण वा विशिष्ट लेखी निर्देशांच्या अधिन रोदी.

७. हा कायदा अन्य कोहांबी कायद्याच्या तरतुदी हिरावून लेय नाय. या कायद्यात किंवा पंचायत (अनुसूचित क्षेत्रांहाटी विस्तारीत) अधिनियम १९९६ मे तशी यापेक्षा बीजी तरतूद कोयली ऐरी तर ती सोडून या कायद्यातील तरतुदी अन्य प्रचलिन कायद्यांमेने तरतुदी हिरावून न घेता त्याचे भर शकणाऱ्या ऐरी.

८. नियम बनविण्याचा अधिकार

१. या कायद्यामेने तरतुदी अंमलात लीयेणाहाटी केंद्रशासन सरकारी राजपत्रामे अधिसूचनेव्दारे आणि यापोयलां प्रकाशनाच्या अधिन रोयनां नियम गठीत कोयनां.

२. वरील सामान्य अधिकाराबाबत पूर्वग्रह न बाळगता विशेष्ज्ञतः निम्नलिखित आखे किंवा कोहांबी बाबींने नियम कोयनां यी.

a) कलम ६ मध्ये नमूद कोअला कार्यपध्दतीबदल तपशील.

b) वनांवरील हक्क बजावण्याहाटी कलम ६ मे पोटफलन १ नुसार दावे स्वीकारणे, ते योखटे कोईनं तपासणा आणि प्रत्येक शिफारस प्राप्त दाव्यातील क्षेत्राच्या सीमा दर्शनणारा नकाशा तयार कोयनां. याबाबतची कार्यपध्दती तसेच या कलमातील पोटकलम २ नुसार उपविभागस्तरीय समितीकडे विनंती अर्ज सादर कोयनां रीत.

c) कलम ६ च्या पोटकलम ८ नुसार उपविभागस्तरीय समिती, जिल्हास्तरीय समिती आणि राज्यस्तरीय देखरेख समितीवर नेमणूक कोअना. राज्यशासनाच्या महसूल, वन व आदिवासी कामकाज खात्याच्या अधिकाऱ्यांची श्रेणी.

d) कलम ६ च्या पोटकलम १ नुसार उपविभागस्तरीय समिती, जिल्हास्तरीय समिती आणि राज्यस्तरीय समिती यांची रचना कामे व ही कामे पार पाडणाहाटी त्याहां अनुसंख्याची कार्यपध्दती.

e) अन्य कोहांबी आवश्यक बाबी नेमून देनल्यो जाय.

३. केंद्र सरकारव्दारे या कायद्यानीचे कोनां प्रत्येक नियम कोयनां नंतर लवकरात लवकर योक दा सलगची बेन किंवा ढीगा सत्रे मिळीन बोन्यहे एकूण ३० विहां कालावधीहाटी लोकसंभेच्या प्रत्येक सभागृहा आगाडी मांडला जाये. वर उल्लेख कोयहां सत्रानंतरच्या लगेचच सत्राच्या समाप्ती पोयलां जर बेनी सभागृहात त्यानियमान काही बदल कोयनां बाबत किंवा तो न करण्याबाबत सहमती ऐत्रीही तर त्यानंतर परिस्थितीप्रमाण् तो नियम एकतर सुधारित रुपातच परिणाम कारक रोय. किंवा तो नियमच रोगार नाय परंतु ओहडा सुधारता कोयनांपोयलां किंवा नियम रद्द कोयनांपोयलां या नियमानिचे काही कारवाई कोअई गोयली हेय. तर तिच्या वैधतेस याहाटी बाधा नाय यी.

के. एन. चतुर्वेदी
भारत सरकारचे सचिव

अनुसूचित जमाती एन अन्य परंपरागत जंगलवासी (वनहक्क मान्यता) अधिनियम २००६ नीचे नियम

१. संक्षिप्त नाक, व्याप्ती व प्रारंभ :-

१. या नियमांना अनुसूचित जमाती व अन्य परंपरागत जंगलवासी (वन हक्क मान्यता) नियम २००७ म्हटले जाय.

२. ते जम्मू आणि काश्मीर राज्यांव्यतिरिक्त संपूर्ण भारताला लागू हैय.

३. ते शासकीय राजपत्रात प्रसिध्द कोयनी तारखेपासून अमलामे यी.

२. व्याख्या :-

१. या नियमांमध्ये,

a) 'कायदा' म्हणजे अनुसूचित जमाती व अन्य परंपरागत जंगलवासी (वन हक्क मान्यता) अधिनियम २००६ (२००७ या २)

b) खोराखोा उपजी विकेच्या गरजा म्हणजे कायद्याच्या कलम ३ मधील पोट कलम १ च्या (a) (c) व (d) मधील तरतुदीनुसार वनजमिनींवय स्वत: कोयना लागवडीतील मिळविलेल्या उत्पन्नापासून किंवा त्या उत्पन्नाच्या विक्रीपासून स्वत:च्या व कुटुंबाच्या जगण्याच्या गरजा भागविणे.

c) "दावेदार" म्हणजे या कायद्यात नमूद कोअला विविध हक्कमान्य ऐरी एन सुपूर्द व्हावेत म्हणून दावा कोणारी व्यक्ती, व्यक्तींचा गट, कुटुंब अथवा समूहाय.

d) कायद्यातील कलम ३ मधील पोटकलम १ (c) मध्ये गौण वनोपजाच्या विनीयोगा मध्ये उपजीविकेहाटी ओहडा वनोपजाचा, ते जमा कोयनां माहुँ किंवा समुदायाने कोयना उपयोग किंवा विक्री व त्याहाटी स्थानिक प्रक्रिया, मूल्यवर्धन, डोकांवोने, सायकलवरुन किंवा हातगाडीने जंगल भागात कोयनां वाहतूक याचा समावेश हैय.

e) वन हक्क समिती म्हणजे नियम ३ नीचे ग्रामसभेने गठीत कोयली समिती.

f) कलम म्हणजे कायद्यातील कलम.

२. या नियमात वापरलेल्या आणि व्याव्या न केलेल्या परंतु कायद्यात व्याख्या केलेल्या शब्दांचे अर्थ कायद्याने नेमलेल्या अर्थाप्रमाणे ऐरी.

३. ग्रामसभा :-

१. ग्रामपंचायत ग्रामसभा हादनां आण ग्रामसभेमेय पोयली बैठकीते त्याहां सदस्यांमधून दाहोपेक्षा कमी वोसानाय एन पंधरापेक्षा वोदारी नाय ओलाहा सदस्यांचा वन हक्क समिती निवडी. ज्याल किमान ९/३ सदस्य अनुसूचित जमातीने ऐरी एन ज्याम किमान १/३ सदस्य बाय ऐरी याशिवाय या अनुसूचित जमाती सदस्य ऐरी ता किमान १/३ सदस्य बायो ऐरी.

भारत सरकारने राज पत्र असाधारण, भाग (विभाग ३ उपविभाग) दिनांक १ जानेवारी २००८ मध्ये प्रसिध्द कोयनां.

भारत सरकार - आदिवासी कामकाज मंत्रालय

२. वन हक्क समिती एक अध्यक्ष एन एक सचिव याहा निवड कोईन त्याहा माहिती उपविभागस्तरीय समितील देयनां.

३. जोवे योकदो वन हक्क समिती सदस्या वैयक्तिक वन हक्कांचा दावेदारबी ऐरी तोवे तो समितील तेहकोय जान कोई दि. आण त्या दावा तपासणी प्रक्रियेमेय सहभागी ओअणारो नाय.

४. ग्रामसभेची कामे

१. ग्रामसभा

a) वन हक्कांचे स्वरुप व व्याप्ती ठरवण्याची प्रक्रिया सुरु कोअना आण त्यासंबंधीचे दावे स्वीकारुन त्यांची सुनावनी कोअनां

b) वन हक्कांच्या दावेदारांची यादी तयार कोईने आण केंद सरकारच्या आदेशानुसार ठरावे देयना दावेदारांबाबतचे व त्यांच्या दाव्यांबाबतचे तपशिल ऐरी नोंदवही भवना.

c) हितसंबंधी माहां आण संबंधित प्राधिकाऱ्यांना पुरेशी संधी

देयनापासे वन हक्कांवरे दाव्याविषयी एक ठराव संमत कोयना व तो उपविभागस्तरीय समितीकडे सादर कोयनां.

d) कायद्यातील कलम ४ मधील पोट कलम २ (९) नीचे पुनर्स्थापना पॅकेजचा विचार कोईन त्यासंबंधी सुयोग्य ठरावा संमत कोअना.

e) कायद्यातील कलम ५ मेने तरतुदीनुसार वन्यजीव, वने आणि जैवविधनेचे रक्षण कोअनाहाटी आपे सदस्यांमाने समिती तियार कोरी.

२. ग्रामसभा बैठकी कोरम एकूण सदस्यां बेन तृतीयांशपेक्षा कमी अेरी जाअे योगदा गावाम अनुसूचित जमाती आणि बिगर अनुसूचित जमाती यांची बिगर एकजिनसी लोकसंख्या ऐरी तेथे अनुसूचित जमाती, आदिम जमानी आणि शेतीपोयलां समूह या सदस्यांहा बैठकीम पुरा प्रतिनिधित्व ऐरा जोजे.

३. राज्यातील प्रधिकरणाकडून ग्रामसभेल आवश्यक ओहडा सहाय्य देयनां हेय.

५. उपविभागस्तरीय समिती.

राज्य सरकार आगला सदस्यां उपविभागस्तरीय समिती ठराव कोरी.

a) उपविभागीय अधिकारी किंवा समकक्ष अधिकारी अध्यक्ष

b) एका उपविभागाची जाबादारी ऐरी ओहडा वन अधिकारी किंवा समकक्ष अधिकारी-सदस्य.

c) जिल्हा परिषदेने नेमणूक कोअला तालुका पंचायत समित्यांचे तीन सदस्य ज्यापैकी किमान बेन सदस्य प्राधान्याने जंगलवासी किंवा आदिम जमानीपैकी अनुसूचित जमातीज ऐरी आण जा अनुसचित जमाती नाय ताअ बेन सदस्य प्राधान्याने परंपरागत जंगलवासी ऐरी एन ओक बाय सदस्य रोय किंवा घटेनेच्या ६ व्या अनुसूचीतील क्षेत्रामध्ये स्वामन जिल्हा मंडळे किंवा क्षेत्रीय मंडळे किंवा इतर योग्य त्या क्षेत्रीय मंडळाने नेमलेले तीन सदस्य ज्यापैकी किमान एक बाच ऐरी.

d) उपविभागाची जबाबदारी ऐरी आदिवासी कल्याण खात्याचा अधिकारी किंवा जिथे आदिवासी विभागाची जबाबदारी एरी ओहडा अधिकारी.

६. **उपविभागस्तरीय समितीची कामे.**

उपविभागस्तरीय समिती,

a) जा कठीण अवस्थेतील झाडें एन जीव प्राणिमात्रांच्या संवर्धन एन सांभाळणा गरज हेय. ओहडा संदर्भात वन्यजीव, वने आण जैवविविधतेच्या रक्षणाहाटी ग्रामसभे आण वन हक्कधारकांच्या एन योकाबिजा कर्तव्याबाबत प्रत्येक ग्रामसभेला माहिती पुरवी.

b) ग्रामसभा किंवा वन हक्क समितीला वन एन महसुली नकाशे आण मतदार यादयो पुरवी.

c) संबंधित ग्रामसभांहाय पास कोअला आया ठरावांचे संकलन कोरी (ठरावाची तुलना कोयनां)

d) ग्रामसभेये पुरवला नकाशे आण अन्य तपशिल या योखटा कोअना.

e) दावाहा खोरीखाटी खात्री कोराहाटी ग्राम सभे या ठराव आण नकाशे तपाशी

f) कोहांबी वन हक्कांच्या व्याप्ती एन स्वरुपासंदर्भाके ग्रामसभांमाने भानगडीही सुनावनी एन निर्णय कोअना.

g) ग्रमसभे ठरावामूळे व्यथित झायला माअहा जयाम राज्य संस्थेचा समावेश ऐरी, ओर्जा सुनावणी कोरी.

h) आंतर उपविभागीय दावाहाटी अन्य उपविभागांशी समन्वय साधेल.

i) शासकीय नोंदीही टाळमेळ कोईन प्रस्तावित वन हक्कांच्या तहसीलवार नोंदीचा मसुदा तियार कोरी.

j) प्रस्तावित वन हक्कांच्या मसुदा नोंदीसकट दावे जिल्हास्तरीय समितीकडे अंतिम निर्णयाहाटी दोवाडणा.

k) कायदा वन नियमामाय नमूद कोअला उद्दिष्टांविषयी वन पध्दती विषयी जंगलवाशीमे जाणीव जागृती कोरी.

l) नियमातील परिशिष्ट (i) फार्म (A) व (B) माय देनलां दावा नमुना दावेदाराहाल ताबाड आण मोफत उपलब्ध हेय. या खात्री कोरी.

m) आवश्यक कोरमनुसार ग्रामसभे बैठकीम मुक्त, उघड एन प्रामाणिकपणे चालवल्यो जायरोयलया हे य या कोरी.

७. **जिल्हास्तरीय समिती.**

राज्यसरकार आगाडी सदस्यांची जिल्हास्तरीय समिती गठीत कोयना.

a) जिल्हाधिकारी किंवा उपआयुक्त - अध्यक्ष

b) संबंधित विभागीय वन अधिकारी किंवा संबंधीत उप वनसंरक्षक सदस्य

c) जिल्हा परिषदेने नेमून देनला ३ जिल्हा परिषद सदस्य ज्यांच्या पैकी किमान बेन अनुसूचित जमातीपैकी ऐरी यात जंगलवासी किंवा आदिम जमातीच्या सदस्यांना प्राधान्य देयनां हैय. ता अनुसूचित जमाती नाय तिथे बेन सदस्य प्राधान्याने परंपरागत जंगलवासी ऐरी व योक बाय सदस्य ऐरी किंवा घटनेच्या ६ व्या अनुसूचितील क्षेत्रांमध्ये जिथे स्वातत्र जिल्हा मडळे किंवा इतर योग्य त्या क्षेत्रिय मंडळाने नेमलेले तीन सदस्य ज्यापैकी किमान यौक बाल ऐरी

d) जिल्ह्याची जबाबदारी ऐरी आदिवासी कल्याण खात्याचा अधिकारी किंवा जिथे ओहडा अधिकारी उपलब्ध नाय तिथे आदिवासी विभागाची जबाबदारी असलेला अधिकारी.

८. जिल्हास्तरीय समितीची कामे :-
जिल्हा स्तरीय समिती :-

a) नियम ६ पोट कलम (b) मेने आवश्यक ती माहिती ग्राम सभा किंवा वन हक्क समितीस पुरवली हेय का या खात्री कोरी.

b) कायद्या उद्दिष्ट डोळाहा हुमूर थोवीने आख्रे विशेषत: आदिम जमाती, धनगर आण भटक्या जमाती दावे विचारामे लेयला हेय का नाय ई तपासणा.

c) उपविभागस्तरीय समितीने तयार कोअनां दावा वन हक्कांच्या नोंदीवोय विचार कोरी आण त्याल अंतिम मान्यता देई.

d) उपविभागस्तरीय समितीच्या हुकूमाकाय बाधिन जायला माहां अर्जा सुनावणी कोअना.

e) आंतर जिल्हा दावासंदर्भात इतर जिल्ह्यांशी समन्वयं साथेल.

f) हक्क नोंदीसह आख्रे संबंधित शासकीय नोंदीमध्ये वन हक्कांचा समावेश कोराहाटी सूचना जाहीर कोरी.

g) अंतिम स्वरुप देयनां वन हक्कां नोंदी प्रसिध्द कोअई का या खात्री कोरी.

h) या नियमांच्या परिशिष्ट २ आणि ३ मध्ये समूद कोयाहांप्रमाणे वन हक्कांची नोंद आणि कायदानीचे हक्कपत्रक यांच्या प्रामाणित नकल संबंधित दावेदार आणि ग्रामसभा यांना पुरवठ्या हैय याहां खात्री कोयनां.

९. राज्यस्तरीय देखरेख समिती (संनियंत्रण समिती)

राज्यसरकार आगाडीने सदस्यांची एक राज्य स्तरीय देखरेख (संनियंत्रण) समिती गठीत कोयनां.

a. मुख्य सचिव - अध्यक्ष

b. सचिव, महसूल विभाग - सदस्य

c. सचिव, आदिवासी समाजकल्याण विभाग - सदस्य

d. सचिव, वनविभाग - सदस्य

e. सचिव, पंचायत राज विभग - सदस्य

f. प्रधान मुख्य, वनसंरक्षक - सदस्य

g. आदिवासी सल्लागार मंडळाने नेमणूक कोयंही मंडळाने तीन आदिवासी सदस्य आणि ना आदिवासी मंडळ नाय ता राज्य शासनाने नेमणूक कोयाहां अनुसूचित जमातीचे तीन सदस्य.

h. आयुक्त, आदिवासी कल्याण किंवा समकक्ष अधिकारी जो सदस्य सचिवाचे काम ऐनों.

१०. राज्य स्तरीय देखरेख (सनियंत्रण) समितीची कामे :-

राज्यस्तरीय देखरेख (संनियंत्रण) समिती

a. वन हक्कांला मान्यता देयनां आण ते सुपूर्द कोअनां प्रक्रियेवोय देखरेख कोराहाटी निकष एन निर्देशक तयार कोरी.

b. राज्यातील वन हक्कांना मान्यता देयनां, त्यांची सत्यता तपासून ते सुपूर्द कोयनां या बांदी प्रक्रियेम देखरेख कोरी.

c. वन हक्कांना मान्यता देयनां आण त्याही सत्यता तापासीन ते सुपूर्द कोअनां या प्रक्रियेम सहामाही अहवाल नोडल संख्थेला सादर ारी आण नोडल संस्था मागाडीला तोहडा अहवाल सादर कोरी.

d. कायद्याच्या कलम ८ मय नमूद कोअलाप्रमाणे नोटीस मिळाल्यास/संबंधित अधिकाऱ्याविरुध्द कायद्यानीचे सुयोग्य कारवाई कोरी.

e. कायद्यातील कलम ४ पोरकलम २ नीचे पुरस्र्थापनेच्या प्रक्रियेवर देखरेख थोवी.

११. ग्रामसभेने दावे दाखल कोयनी लेयनां, निश्चित कोयनां आणि सत्यता पडताळण्याची पध्दत :-

१. ग्रामसभा

a. दावे आगाडनां आणि या नियमांच्या परिशिष्ट १ मध्ये देनांहा नमुन्यातील दावे स्वीकारण्याचा अधिकार वन हक्क समितीला देयनां ओहडा प्रकारे दावे मागविलेल्या तारखेपासून ३ महिन्यांच्या आत नियम १३ मध्ये नमूद कोयनी पुरव्यापैकी किमान बेन पुराव्यांसह ओहडा दावे दाखल कोयनां हैय.

आवश्यक वाटी, ग्रामसभा तरी लेखी कारणे नोंदवून हा तीन महिनयाचा कालावधी वाढवूना (पादाडना)

b. आपे सामुदायिक वन संसाधने निश्चित कोयनां प्रक्रिया सुरु कोयनांहाटी तारीख निश्चित कोयनां आणि जा सामाईक वनक्षेत्र ऐरी ता बाजूमेने ग्रामसभेला आणि उपविभागीय स्तरीय समितीला ती तारीख कळवंता.

२. वनहक्क समिती ग्रामसभेला त्याहांनीचे कामांमध्ये सहाय्य कोयनां.

१. विहित नमुन्यातील दावे आणि त्याहाटी जोडलेले पुरावे लेयनां पोच देले आणि राखणे

२. दावे आणि नकाशासह पुराव्यांची नोंद तयार कोयनां

३. दावेदारांची यादी तयार कोयनां.

४. या नियमांमध्ये ठरवून देयनांप्रमाणे दाव्यांची सत्यता पडताळणे.

५. दाव्याचे स्वरुप व व्याप्ती बध्दलचे तिचे निष्कर्ष ग्रामसभे विचार कोयनाहांटी सादर कोयनां.

३. प्राप्त ऐयला प्रत्येक दाव्याची वन हक्क समिती रीतसर लेखी पोच देनली हैय.

४. या नियमांमधील परिशिष्ट १ मध्ये ठरवून देनला नमुना 'b' मध्ये सामुदायिक वन हक्कांचा दावासुध्दा वन हक्क समिती ग्रामसभेच्यावतीने तयार हैय.

५. पोट नियम २ (५) नीचे वन हक्क समितीचे निष्कर्ष प्राप्त ऐयोपासे त्या निष्कर्षावय विचार कोयनाहाटी ग्रामसभा पूर्वसूचना देईन बैठक लेयना, सुयोग्य ठराव संमत कायेनां आणि ते उपविभागस्तरीय समितीकडे दोवाडना.

६. ग्रामपंचायतीचा सचिव हा ग्रामसभेची कामे पार पाडणाहारी ग्रामसभेचा सचिव म्हणून काम ऐयनां.

१२. वन हक्क समितीने दावे पडताळण्याची प्रक्रिया :-

१. संबंधित दावेदार आणि वनविभाग यांना योग्य ती सूचना देयनानंतर (पासे) वन हक्क समिती.

a. प्रत्यक्ष जागेवय भेट देयनां दाव्याचे स्वरुप, व्याप्ती आणि स्थळ पुरावे यांची पडताळणी कोयनां.

b. दावेदार किंवा साक्षीदार यांच्याकडून आजू काय पुरावे व नोंदी येण्याहं त्या स्वीकारता.

c. धनगर किंवा भटक्या जमातींच्या व्यक्तिगत सदस्यांच्या, समुदायांचा किंवा पारंपारिक संस्थेतर्फ कोयनां दाव्यांची पडताळणी, ओहडा माहॅु, समुदाय किंवा त्यांचे प्रतिनिधी उपस्थित असतांनाच ऐरी याच खाली कोयनी.

d. आदिम जमातीच्या थोकता सदस्यांचा किंवा शेतीपूर्व समुदायांच्या त्यांच्या वस्तीस्थानाबाबतचा अधिकार निश्चित कोयना, त्यांच्या समुदायातर्फे किंवा पारंपारिक संस्थे तर्फ कोयनां आणि.

e. प्रत्येक दाव्यातील क्षेत्र रेखांकित कोईन ओळखना यी. ओहडा ठळक खुणा देखानां नकाशा तयार कोयनां

२. त्यानंतर वन हक्क समिती दाव्यासंबंधीचा आपे निष्कर्ष नोंदवेल आणि तो ग्रामसभेसमोर विचार कोयनाहाटी सादर कोयना.

३. अन्य गावाच्या पारंपरिक किंवा रुढ हद्दीबाबत वाद ऐरी किंवा योक वनक्षेत्र एकापेक्षा जास्त ग्रामसभांच्या वापरात ऐरी तर त्या-त्या ग्रामसभांच्या वन हक्क समित्या ओहडा हक्कांच्या उपभोगाच्या स्वरुपाबाबत विचार कोयनांहाटी एकत्र बैठक लेदली आणि आपे लेखी निष्कर्ष संबंधित ग्रामसभांकडे सादर कोयनां.

ग्रामसभा दाव्यासंबंधीचा वाद मिरवू शकल्या नाय. तर ती बाब ग्रामसभा, उपविभागस्तरीय समितीकडे दवाडना.

१३. वन हक्क ठरविण्याहाटी पुरावे

१. वन हक्क मान्य कोयनं सुपूर्द कोयनांहाटी नीचे पुरावे ग्राह्य दोयनां हैय.

a) सार्वजनिक दस्तावेज, राजपम, जनगणना, सर्वेक्षण, अहवाल, नकाशे, उपग्रहदृश्ये, कार्य आराखडा, सुक्ष्म आराखडे, वनचौकशी अहवाल, अन्य वनविषयक नोंदी, पहे किंवा अन्य कोहांबी दस्तावेज नावाच्या हक्कनोंदी असे कोहांबी शासकीय दस्तावेज शासनाने नियुक्त कोयनां समित्या व आयोगांचे अहवाल, शासनाने आदेश, जाहीरनामे, ठराव आणि परिपत्रक

b) शासनमान्य दस्तवेज जसे, मतदान ओळखपत्र, रेशनकार्ड, पारपत्र, घरपट्टी, रहिवासी दाखले.

c) भौतिक पुरावे जसे बोगा, झोपडी आणि कायमच्या जमिनी सुधारण: यामे सफारीकरण, बांध, चेक बंधारे व तत्सम याचा समावेश हैय.

d) न्यायालयीन व तत्सम नोंदी ज्यात कोर्टाचे आदेश व निर्णय समाविष्ट ऐरी.

e) संशोधन, एखाद्या वन हक्कांच्या उपभोगाचे वर्णन कोणारे आणि पारंपारिक कायद्याच्या ताकदीचा भारतीय मानव वंशशास्त्रीय सर्वेक्षणासारखे लौंकिक ऐरी संस्थेचा दस्तवेज.

f) राजे, सरदार संस्थाने किंवा तत्सम संस्थाचे नकाशे, हक्क नोंदी, अभिकार, सवलती, यासारख्या नोंदी

g) विहीरी, मसणवट, पवित्र ठिकाणे (वास्तू) यासारख्या पुराणकालीन परंपरागत रचना.

h) पूर्वोच्या जमिनीच्या नोंदीमध्ये उल्लेख ऐरी किंवा पूर्वीच्या काळी गावाचा अधिकृत रोणारे हैय अशी मान्यता ऐरी माहांशी नाते देखाउणारे वंशावळ नोंदी

i) दावेदारा व्यतिरिक्त अन्य व्यक्तींना लिखित जबाब.

२. सामुदायिक वन हक्कांदारी नीचे पुराव्यांचा समावेश रोय.

a) निस्तारासारखे कोहांबी नावाने ओळखले जाणारे सामुदायिक हक्क.

b) पशु चारणा पारंपारिक मैदाने, कंदमुळे, चारा, रानफळे आणि अन्य गौण वनोपज गोळा कोयनां जागो, मासे दोंना जागे, सिंचन व्यवस्था, मानवांच्या किंवा जनावराही वापरता पांया रमोन, बेंदूचे वनऔषधी गोळा कोयना क्षेत्र.

c) स्थानिक समुदायाने कोयाहां बांधकामाचे शिललक भाग, पवित्र वृक्ष, बागा आाि तळी किंवा माहेने

३. वन हक्क ठरवितांना ग्रामसभा, उपविभागस्तरीय समिती आणि जिल्हास्तरीय समितीवर नमूद कोयाहां पुराव्यापैकी योकापेक्षा ढीगा पुराव्यांचा विचार कोयनां.

१४. उपविभागस्तरीय समितीकडे कोयनां अर्ज

१. ग्रामसभेच्या ठरावामुळे बाधिक कोहाबी माहां ठराव कोयनां तारखेपासून ६० दिहा पोयलां उपविभागस्तरीय समितीकडे अर्ज कोयनां.

२. उपविभागस्तरीय समिती सुनावणीची तारीख निश्चित कोयनां आणि त्या तारखेपूर्वी किमान १५ दीही लेखी स्वरुपात, त्याचप्रमाणे अर्जदारांच्या गावामेने सोईस्कर सार्वजनिक ठिकाणी नोटीस लावना अर्जदाराला आणि संबंधित ग्रामभेला सुनवणीली तारीख कळवूंना..

३. उपविभागस्तरीय समिती एकतर अर्ज दाखल कोईन लेयनी किंवा नाय आखना किंवा संबंधित ग्रामसभेकडे पुनर्विचाराहाटी दोवाडना.

४. ओहडाप्रकारे दोवाडांना अर्ज मिळाल्यानंतर ३० दिहा पोयलां. ग्रामसभा बैठक लेयना व अर्जदारांचे आखना वोनायंना त्यांदर्भात ठराव संमत कोयनां आणि तो उपविभागस्तरीय समितीकडे सादर कोयनां

५. उपविभागस्तरीय समिती ग्रामसभेच्या ठरावावर विचार कायेनां आणि एकतर अर्ज मान्य कोणारे किंवा अमान्य करणारा योगय तो आदेश देयनो.

६. प्रलंबित अर्जाबाबत पूर्वग्रह नाय भवना उपविभागस्तरीय समिती इतर दावेदारांच्या वन हक्कांच्या नोंदी तपासना आणि त्यांची तुलना कोयनां (संकलन) संबंधित उपविभागीय अधिकाऱ्यामार्फत जिल्हास्तरीय समितीकडे दोवाडना.

७. बेन किंवा अधिक ग्रामसभांमधील विवादाच्या प्रकरणात कोहांबी एका ग्रामसभेच्या अर्जावरुन किंवा स्वत:हून उपविभागस्तरीय समिती विवाद सोडविण्याच्या दृष्टीने संबधित ग्रामसभांची योकझीज बैळकआदना. जर ३० दिहा पोयला परस्पर समतीने तोडगा निजे नाय. तर उपविभागस्तरीय समिती संबंधित ग्रामसभांचे आखना वोनायन विवादाबध्दल निवाडो कोयन आणि योग्य नो आदेश देयना.

१५. उपविभागस्तरीय समितीकडे कोयनां अर्ज :-

१. उपविभागस्तरीय समितीच्या निर्णयाने बाधित ऐयंणी कोहीबी माहुँ निर्णयाच्या तारखेपासून ६० दिवसांच्या कोयलां जिल्हास्तरीय समितीकडे अर्ज दाखल कोही.

२. जिल्हास्तरीय समिती सुनावणीची तारीख निश्चित कोयनां आणि त्या तारखेपोयलां किमान १५ दीघी लेखी स्वरुपात त्याचप्रमाणे अर्ज दारांच्या गावामेने सोईस्कर सार्वजनिक ठिकाणी नोटीस लाविन अर्जदाराला आणि संबंधिन उपविभागस्तरी समितीला सुनावणीची तारीख कळवनां.

३. जिल्हास्तरीय समिती एकतर अर्ज दाखल. कोईन किंवा नायआखना किंवा संबंधित उपविभागस्तरीय समितीकडे पूनर्विचाराहाटी दोवडना.

४. अशाप्रकारे पाठविलेला अर्ज मिळाल्यानंतर उपविभागस्तरी समिती अर्जदार आणि ग्रामसभेचे आखणा वोनाना. त्यासंदर्भात निर्णय देयनां आणि तो जिल्हास्तरीय समितीकडे कळवूना.

५. जिल्हास्तरीय समिती यानंतर अर्जावय विचार कोयनां आणि एकतर अर्ज मान्य कोयनां किंवा धमान्य कोयनां योग्य तो आदेश देयनां.

६. शासकीय नोंदीमध्ये आवश्यक त्या सुधारणा कोयनाहाटी जिल्हास्तरीय समिती दावेदाराच्या किंवा दावेदारांच्या वन हक्कांच्या नोंदी जिल्हाधिकारी किंवा जिल्हा आयुक्ताकडे दोवानां.

७. बेन किंवा अधिक उपविभागस्तरीय समितींच्या आदेशामध्ये विसंगती ऐरी जिल्हास्तरीय समिती स्वत:हून मतभेद दूर कोयना नजरु संबंधित उपविभागस्तरीय समित्यांची योकठी बैठक हादनां जर परस्पर संमतीने तोडगा निगी नायतर संबंधित उपविभागस्तरीय समित्यांचे आखनां वोनाईन जिल्हा स्तरीय समिती विवादाबध्दल निर्णय लेही.

डॉ. बचित्तर सिंग
सहसचिव